

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

DIE UWE JEUGD VERNIEUWT

ALS EENS ARENDS PSALM 103:5

Onder redactie van Prof. Dr K. SCHILDER, Kampen.

Medewerkers: Dr H. A. van Andel, Solo; Dr R. E. van Arkel, Utrecht; N. Baas, Amsterdam; Dr Henry Beets, Grand Rapids; Dr H. Bergema, Karoëni; Dr F. A. den Boeft, Rotterdam; Dr E. T. v. d. Born, Heemstede; Mr A. Bouman, Rotterdam; Ir B. ter Brugge, Almelo; Dr K. J. Cremer, Kampen; Mevr. W. Cremer-de Vries, Kampen; Dr R. J. Dam, Kampen; Dr A. C. Drogendijk, Dordrecht; Dr D. v. Dijk, Groningen; Drs D. J. Galle, Kampen; Mevr. G. Gilhuis-Smitskamp, Mijdrecht; Dr J. H. Hagenbeek, Zwolle; Dr J. van Herken, Ermelo; Dr B. Holwerda, Amerfoort; A. Janse, Biggekerke; Dr P. Jasperse, Leiden; Dr G. Keizer, De Steeg; Dr B. A. Knoppers, Amsterdam; Dr J. L. Koole, Vreeland; Dr E. D. Kraan, Vlaardingen; A. Kuiper, Utrecht; Dr J. v. d. Linden, Poerworedjo; Dr S. O. Los, 's-Gravenhage; Mevr. C. E. Th. Luitkenaar Francken-Schreuder, Rotterdam; Dr F. C. Meijster, Rotterdam; G. Meima, Groningen; Dr H. Mulder, Deventer; Dr A. Ringnalda, Ermelo; P. J. Risseuw, 's-Gravenhage; C. Rijnadorp, Rotterdam; A. Schilder, 's-Gravenhage; Dr G. K. Schoep, 's-Gravenhage; Dr R. Schippers, Wanswerd; Dr J. Smelik, 's-Gravenhage; Dr H. Smilde, Groningen; Drs H. Smitskamp, 's-Gravenhage; Dr N. Streefkerk, Wollega; D. Stroo, Bussum; J. Strikwerda, Zeist; Prof. Dr C. van Til, Philadelphia Pa.; Dr C. Veenhof, Haarlem; Drs M. B. v. 't Veer, Groningen; Dr J. Veldkamp, Hilversum; Prof. Dr D. H. Th. Vollenhoven, Amsterdam; Dr M. Vreugdenhil, Meliskerke; Dr F. de Vries, 's-Gravenhage; Dr J. de Vries, Tilburg; Dr H. J. Westerink, Leiden; Dr D. K. Wielenga, Capelle a. d. IJssel; Mr J. A. de Wilde, 's-Gravenhage; Dr S. U. Zuidema, Solo.

Alle stukken bestemd voor de Redactie zende men aan:
Prof. Dr K. SCHILDER, Vloedijk 101, Kampen.

Drukkers-uitgevers:
OOSTERBAAN & LE COINTRE N.V., Goes.
Telefoon No. 58. — Postrekening No. 36000.

Abonnement: f2.50 per halfjaar bij vooruitbetaling.
Voor 't Buitenland f7.50 en voor Ned.-Indië f6.— per jaar.
Advertentiën: 25 ct. per regel. — Losse nummers f0.15.

INHOUD: Hoofdart.: „Het koninkrijk Gods en de koninkrijken der aarde“, III. — Uit de Schrift: Vervolg, toch geen herhaling. Matth. 22:29. — Kerkelijk leven: „Het verbond Gods“, VII. De scheuring in Amerika, XIII. Ontstentenis van genoegzame eenparigheid, eind- dan wel beginpunt? II. Hindertelijke onnauwkeurigheid. Verstandig besluit. De kleine Catechismus van Zach. Ursinus, XI. Geboortebepijking. — Even parkeer: Al gaande en weenende... — Zending en evangelisatie: Een hindernis. — Perschoonw. — Kerknieuws. — Bijlage: Heideb. Catechismus, blz. 209-216.

HOOFDARTIKEL

„Het koninkrijk Gods en de koninkrijken der aarde.“
(Art. 35.)

III.

Augustinus en de Middeleeuwen.

Na de uiteenzetting van de redenen, die er mij toe brachten de formulering „Kerk en Staat“ te vervangen door de hier geleverde, gaan we nu in de tweede plaats zien, hoe het tot de formulering van art. 36 in zijn oorspronkelijke redactie gekomen is.

Daarvoor moeten we, naar ik meen, tot Augustinus teruggaan. Bij hem is het begin van deze lijn aanwijsbaar. En dat niet alleen. De Roomsche opvatting van deze kwestie kan metterdaad op Augustinus teruggaan. Daarbij kan onbesproken blijven de vraag, of reeds vóór Augustinus deze opvatting in de christelijke kerk voorkwam. Wel zal ons, als we 't standpunt van Augustinus nagaan, blijken, dat gedachten van anderen (meer buiten de christelijke kerk) hem beïnvloed hebben bij zijn beschouwing. Door op zijn standpunt nader in te gaan leeren we iets van 't begin en den oorsprong van de Middeleeuwsche opvatting van het probleem kennen. Een opvatting, die trouwens nog de heerschende was in den tijd van de Reformatie en die op het standpunt der gereformeerden in Nederland zeker nog invloed bleef oefenen in den tijd, dat art. 36 geformuleerd werd en misschien moet ik zeggen nog heden ten dage steeds invloed oefent.

In de oude christelijke kerk¹⁾ heeft men bij het Koninkrijk Gods meer gelet op het goed, dat de geloovige daarin ontvangt, hetzij nu reeds, op aarde, hetzij in den hemel, hetzij na den jongsten dag, dan op het heerschende moment in het Koninkrijk: de heerschappij Gods. Daarbij werden soms Kerk en Koninkrijk door elkaar gebruikt²⁾, maar toch blijkt men ook nog de scherpe, juiste onderscheiding te zien.³⁾

Bij Augustinus komt het Koninkrijk meest voor ter aanduiding van de hemelsche zaligheid, maar het valt ook bijkans saam met het begrip Civitas Dei. Soms beteekent basileia (Koninkrijk) de triumfeerende Kerk, maar soms ook is het de bestaande (roomsche) Kerk. „Ergo nunc, ecclesia regnum Christi est regnumque caelorum.“⁴⁾ (Derhalve nu is de Kerk het rijk van Christus en het rijk der hemelen). Daar is de fout begonnen: de bestaande Kerk, het bestaande kerkelijke instituut is het Koninkrijk Gods. Dat kwaad is gaandeweg erger geworden en heeft heel de Middeleeuwen door geheerscht: de Roomsche Kerk is het Koninkrijk Gods. 't Is duidelijk, dat hier twee fouten

gemaakt worden. Ten eerste wordt het verschil tusschen Kerk en Koninkrijk uit het oog verloren, maar bovendien wordt ten tweede deze Kerk (en dus ook het Koninkrijk) geïdentificeerd met een bepaald kerkelijk instituut. Deze onjuiste opvatting kan metterdaad op de woorden van Augustinus teruggrijpen.

Tegenover deze Civitas Dei ('t Koninkrijk Gods, de Kerk), staat bij Augustinus de Civitas terrena. Hij heeft daarmee niet bedoeld het aardse rijk als zodanig. Want hij omschrijft zelf⁵⁾ de twee rijken als de gemeenschap van hen, die, of naar den mensch, of naar de wet Gods leven. Het onderscheid van de twee rijken is dus het onderscheid van ongelooften en geloovigen. Maar wel kan, en hier komt de fout van den anderen kant, deze civitas terrena zich concentreren in bepaalde Staten. De aardse rijken zijn als 't ware aanhangsel van deze beide rijken.⁶⁾ Zoo zijn het Assyrische en het Romeinsche rijk openbaringen van de civitas terrena geworden. Daar komt nog bij een opvatting als de volgende: iedere Staat op aarde (terrena res publica) gaat vast en zeker eenmaal onder. Hun bewind zal verdwijnen, wanneer het Koninkrijk komt, waarvan wij hielden: „Uw Koninkrijk kome!“⁷⁾ Terecht oordeelt Dr Wytzes dat hier een tegenstelling gemaakt wordt tusschen den Staat en de Kerk, terwijl deze tegenstelling (ongeveer) samenvalt met die van civitas terrena en civitas Dei.⁸⁾ Zoo zien we hier een opvatting opkomen, die nog heden bij velen bestaat, dat de aardse koninkrijken in absolute tegenstelling staan met het Koninkrijk Gods, een hindernis zijn voor de komst van het Koninkrijk.

Al heeft Augustinus het dan ook over het Romeinsche rijk, dat door Gods gunst christelijk is⁹⁾, deze uitdrukking wordt overstemd door die andere, waarin de civitas terrena gelijk gesteld wordt aan het Romeinsche imperium van zijn dagen.¹⁰⁾ Op deze absolute tegenstelling, die bij Augustinus gebruikt wordt, waar die niet bestaat, wijst ook Harnack: „Weit über seine eigene ausgesprochene Meinung hinaus“, heeft Augustinus „die überzeugung erweckt, dass die empyrische Katholische Kirche sans phrase das Reich Gottes sei, das der Selbständige Staat, das Reich des Teufels.“¹¹⁾

Dr Wytzes wijst hier invloed aan van het Neo-Platonisme. Zoo b.v. in de scala der deugden bij den neo-platonist, Plotinus en bij Augustinus, die Dr Wytzes vergelijkt. Deze scala bij Augustinus¹²⁾ ontlokt Dr Wytzes de opmerking: ieder woord kon hier door een neo-platonist gezegd zijn.¹³⁾ Zoo krijgen de deugden op het terrein van den Staat bij Augustinus een lagere plaats dan godsdienstige deugden.¹⁴⁾ Dit is dan dus een tweede standpunt van Augustinus inzake den Staat.

Deze twee standpunten inzake den Staat zijn verbonden, als Augustinus zegt: van de aardse dingen tot de hemelsche (a terrenis usque ad celestia) en van de zichtbare tot de onzichtbare dingen is het een goed beter dan het andere.¹⁵⁾ Goed is hier dan te verstaan in den zin van het Neo-platonisme: al het bestaande is goed. Het is weer het neo-platonisch monisme, dat hier het verband legt, aldus Dr Wytzes.¹⁶⁾ Zoo kunnen de aardse Staat en het Romeinsche rijk als (lager) goed gewaardeerd worden, terwijl ze op een andere plaats toch civitas terrena (rijk des

duivels) heetten. „De onjuistheden en kennelijke tegenstrijdigheden... zijn te verklaren uit de synthese tusschen het neo-platonisch hooger-lagerschema (saamvallend met meer of minder „goed“) en de Bijbelsche antithese-gedachte.“¹⁷⁾

Al heeft Augustinus de antieke staatsidee willen doordringen met de christelijke gedachte¹⁸⁾, toch heeft hij op de andere lijn de tegenstelling: Kerk, als Rijk Gods — Staat, als Rijk der duisternis, geponeerd. Een tegenstelling, die we nog nooit overwonnen hebben. Op het standpunt van de absolute tegenstelling tusschen die twee, gebroken noodzakelijkerwijs door een compromis, staat prof. Heering in zijn „Zondeval van het Christendom“. 't Zelfde standpunt wordt ingenomen, zij het om andere redenen, door de Zwitsersche theologie, waarvan ik als recent voorbeeld noem: Alfred de Quervain: „Christi Reich und die irdischen Reiche.“¹⁹⁾ En velen in onzen eigen kring oordeelen nog dat de Staat een hindernis is in de komst van het Koninkrijk Gods en zien dus nog altijd de verhouding van Kerk en Staat, Koninkrijk Gods en aardse Koninkrijken als een absolute tegenstelling van een hemelsch en een aardsch instituut.

Over de Middeleeuwen kan ik nu kort zijn. Dan wordt de uitwerking gegeven van de gedachte van gelijkstelling van Kerk en Koninkrijk.²⁰⁾ Daarnaast zien we weliswaar pogingen om een aardsch Rijk van Christus op te richten dat breder is dan de Kerk. B.v. bij Savonarola in Florence en later bij de Wederdoopers in München. 't Goede is, dat men gezien heeft dat Koninkrijk Gods en Kerk elkaar niet dekken, en insoverre is hier afwijking van de lijn die bij Augustinus begon. Maar de doorgaande lijn vanuit Augustinus is de heerschende, ook al mee omdat die pogingen mislukten, doordat weer andere fouten werden gemaakt.

Ook de neo-platonische lijn gaat door. De Kerk als Rijk Gods is de meerdere en heerscht over den Staat. „Men zag een breede kloof gapen tusschen het Koninkrijk Gods, dat niet van deze aarde was enerzijds, en de tijdelijke wereldorde, de natuur, anderzijds“, aldus Dr Stellingma in zijn artikel over „Calvinisme en Staatsleer“. Deze opvatting gaat terug op Aristoteles, die den Staat beschouwde als het hoogste menselijke samenlevingsverband.

Soms schijnt het alsof deze leer, die door Thomas van Aquino is gesystematiseerd²¹⁾, thans door de Roomsche Kerk verlaten is.²²⁾ Zoo zegt prof. Bender in „Kerk en Staat“ (uitgave het Katholiek Comité van Actie voor God), dat deze leer tekort doet aan den Staat, te veel geeft aan de Kerk. Kerk en Staat moeten elkaar niet tegenwerken, maar zooveel mogelijk samenwerken. Dat lijkt heel mooi — maar dan begint hij te onderscheiden. Wanneer de overheid Roomsche is, moet de Kerk over den Staat heerschen. Echter in het geval dat de overheid niet Roomsche is — dan moeten Kerk en Staat gescheiden worden. Zoo blijft het uiterste doel: een samenwerking van Kerk en Staat, die tenslotte toch de (Roomsche) Kerk dient. En dan blijkt weer dat de verandering van standpunt, inzake deze kwestie, bij Rome slechts schijn is. Hoogstens is het een practische wijziging, die de principieel onveranderde houding van Rome, toch bruikbaar wil maken voor niet-Roomsche landen.

Loopt dus de lijn van Augustinus door bij de

5) De Civ. Dei 15, 1.

6) De Civ. Dei 18, 2, 22.

7) Ennaratio in ps. 61, 8.

8) Dr J. Wytzes in art. in Philosophia Reformata 1938:

„Eenige gedachten van Augustinus over den Staat“, p. 29.

9) De Gratia Christi et pecc. orig. 2, 17, 18.

10) De Civ. Dei 14, 18.

11) A. v. Harnack, Dogmen Geschichte III², 137.

12) De quantitate animae 70-76.

13) Wytzes, p. 33.

14) Ep. 189, 4, Ep. 151, 8.

15) De Civ. Dei 11, 22.

16) Wytzes, p. 36.

17) Wytzes, p. 39.

18) Zie ook: Dr A. Sizoo in artikel in A. R. Staatskunde,

Maart 1935, p. 17.

19) Alfred de Quervain, Christi Reich und die irdischen

Reiche, Basel 1939, p. 12, 18, 20.

20) Frick, a.w. p. 152, Joh. Weisz, Die Idee des Reiches

Gottes i. d. Theologie 1901, p. 24.

21) De Reformatie van het Calvinistisch denken 1939,

p. 232.

22) Dr H. Dooyeweerd, Wijsbegeerte v. d. Wetsidee III,

p. 151, 379, 380.

1) R. Frick, Die Geschichte des Reiches Gottes-Gedanken in den alten Kirche 1928, p. 34 en H. M. Herrick: The Kingdom of God in the writings of the Fathers 1903, p. 17.

2) Pastor Hermans, Vis. III, 3, Sim. IX, 12.

3) Didache 9, 4; 10, 5.

4) Augustinus, De civitate Dei 20, 9.